

5 Кузьма Чорны і сусветны мастацкі вопыт

Лекцыя I

5.1.1. Маштабнасць мастацкай задумы пісьменніка

5.2.1. К. Чорны і літаратура “плыні свядомасці”

5.1. Маштабнасць мастацкай задумы пісьменніка

Надзвычай удзячны матэрыял у плане вывучэння нацыянальнай літаратуры ў кантэксце сусветнай – спадчына К. Чорнага. Гэта постаць знакавая для беларускага прыгожага пісьменства. Яго творчасць мела надзвычайны ўплыў на развіццё нацыянальнай мастацкай свядомасці, вербальнай культуры беларускага народа ўвогуле як “самавыяўлення духоўнай субстанцыі быцця” (Гегель). Спадчына К. Чорнага выключная па сваёй філасофскай глыбіні. Пісьменнік не толькі вызначыў новы ўзровень мастацкага мыслення, шмат у чым непераўздыдзены нават да нашага часу, яго творчасць аказала значнае ўздзеянне на фармаванне светапоглядных асноў духоўнага жыцця беларускага народа ўвогуле.

Бадай, няма другога такога беларускага пісьменніка, які б здолеў так выразна выявіць нацыянальную ментальнасць і адначасова ўвабраць сусветныя мастацкія і культурныя каштоўнасці, адгукнуцца на іх і нават у нечым прадбачыць, апырэдзіць развіццё творчай думкі. Вывучэнне названай праблемы дазволіць, як бачым, паказаць не толькі тое, якім чынам адбывалася засваенне сусветнага мастацкага вопыту нашым прыгожым пісьменствам, але і тое, што давала ці магла даць наша літаратура сусветнай, развівайся яна ў нармальных умовах.

Выключная роля ў асэнсаванні праблемы: К. Чорны і сусветны мастацкі вопыт належыць А. Адамовічу (манаграфія “Маштабнасць прозы: Урок творчасці Кузьмы Чорнага”). У рабоце “Здалёк і зблізку” даследчык пісаў: “...ніхто з сённяшніх празаікаў не “замахваецца” на тое, на што рашыўся Чорны: “пераварыць”, “пераплавіць” самых вялікіх (пісьменнікаў – А. М.)” [1, с. 53]. Сам вучоны бліскуча разгледзеў пераемнасць паміж творчасцю Ф. Дастаеўскага і К. Чорнага, Л. Талстога і К. Чорнага. У далейшым распрацоўкай гэтай праблемы плённа займаўся М. Тычына. У раздзеле “Кузьма Чорны” з “Нарысаў па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных узаемасувязей” (Мн., 1994) вучоны асэнсоўвае творы Чорнага 20-х гг. у суадносінах з развіццём рускай мастацкай думкі, выяўляе блізкасць і адметнасць светапоглядных пазіцый беларускага празаіка і Л. Талстога, Ф. Дастаеўскага, Л. Ляонава, Ус. Іванова, К. Шолахава, А. Платонава [2]. Разважаючы над праблемай “К. Чорны і сусветная літаратура”, нашы даследчыкі часцей называюць імёны Ф. Дастаеўскага, Л. Талстога, Э. Заля, А. Бальзака, К. Гамсуна.

І. Чыгрын, Дз. Бугаёў, М. Стральцоў, Г. Тварановіч, М. Тычына пашырылі кантэкст даследавання, паставіўшы К. Чорнага поруч з М. Прустам, Дж. Джойсам, У. Фолкнерам, Ф. Кафкам, Э. Хэмінгуэем, Т.

Манам, І. Андрычам, А. Камю. М. Тычына, ацэньваючы творы К. Чорнага ваенных гадоў, адзначае: “Гэта быў унікальны ў нашай культуры выпадак, калі пісьменнік ішоў паралельна, а то і апырэджаў у мастацкім асэнсаванні 20 ст. сваіх замежных калег, пра многіх з якіх ён нічога не чуў і не ведаў (А. Камю, Т. Ман, І. Андрыч). Асобныя старонкі чорнаўскай прозы, вобразы, малюнкi, думкі ўспрымаюцца як мастацкае адкрыццё, як “успамін пра будучыню” [3, с. 22].

Наватарскі характар творчасці К. Чорнага падкрэслівае Л. Корань: “Каб быць сучаснікам 20 стагоддзя, трэба было быць інтэлектуалам. І Чорны быў ім. Быў інтэлектуалам у сваёй мастацкай мове, у выяўленчых формах, часта яшчэ грувасткіх, каструбаватых звонку” [4, с. 78]. Даследчыца выказвае цікавае меркаванне, што “ідэйная блізкасць К. Чорнага з класікаю іншых культур больш пэўная, чым з традыцыямі ўласна нацыянальнымі, і гэта не ў апошнюю чаргу тлумачыцца якраз дыскрэтнасцю ў развіцці культуры беларускай” [4, с. 78].

Глыбокія разважанні адносна пераемнасці і адрозненняў у пазіцыях Ф. Дастаеўскага і К. Чорнага зроблены ў артыкуле М. Стральцова “Шырокасць”. М. Стральцоў адзначыў “прарочыя моманты” творчасці К. Чорнага “для ўсёй нашай прозы”. Менавіта М. Стральцоў першым загаварыў пра магчымасць супастаўлення творчасці Чорнага з творчасцю класіка сусветнай літаратуры У. Фолкнера: “Але не трэба баяцца падобных супастаўленняў. Духоўны свет інтэграваны не менш, калі не больш, чым свет сацыяльны, і ў ягоным глыбінным “космасе” сапраўды “зорка зорцы голас падае” [5, с. 462].

І. П. Чыгрын у манаграфіі “Крокі: Проза “Узвышша” (Мн., 1989). адзначаў, што творчы пошук К. Чорнага «адбываўся ў рэчышчы агульнасусветнага мастацкага працэсу» [6, с. 75]. У гэтым кантэксце вучоны называе імёны Э. Хэмінгуэя, Ф. Кафкі, М. Пруста, Дж. Джойса.

Цікава аналізуе раннія раманы Чорнага Дз. Бугаёў у артыкуле “Дасягнутае і страчанае”. Даследчык, разважаючы пра блізкасць паэтыкі рамана “Сястра” да паэтыкі раманаў У. Фолкнера і Дж. Джойса, падкрэслівае: “...пэўнае падабенства чорнаўскай паэтыкі ў рамане “Сястра” з манерай пісьма Фолкнера і нават Джойса толькі тыпалагічнае, не звязанае з непасрэднымі ўплывамі. А гэта азначае, што беларускі пісьменнік яшчэ ў пару сваёй маладосці самастойна намацаў тыя шляхі, на якіх здабылі сусветную славу і Фолкнер, і Джойс. Мы ж свайго класіка некалі найбольш ушчувалі якраз за спробу наблізіцца да гэтых, як цяпер стала ясна, па-свойму вельмі перспектыўных шляхоў” [7, с. 239].

В. П. Жураўлёў у манаграфіі “На шляху духоўнага самасцвярджэння паказвае “першапраходчыцкую, першаадкрывальніцкую ролю” К. Чорнага ва ўсесаюзным літаратурным працэсе. Даследчык, маючы на ўвазе праблематыку рамана “Сястра”, робіць выснову: “...маладая беларуская літаратура ў асобе сваіх найбольш яркіх і таленавітых пісьменнікаў здольна была не толькі

ўбіраць у сябе плённы вопыт іншых літаратур, але валодала магчымасцю самастойна “выпрацоўваць” такі вопыт...” [8, с. 141]

Неабходна звярнуць увагу на заканамерны характар з’яўлення постаці такога маштабу, як К. Чорны. Працэсы беларусізацыі спрыялі абуджэнню творчага патэнцыялу нашага народа. Гэтая магутная энергія выявілася ва ўсплеску пасіянарнай актыўнасці, у далучэнні да мастацкай творчасці цэлай кагорты таленавітай моладзі.

Асэнсоўваючы творчасць К. Чорнага ў працэсе развіцця сусветнай літаратуры, належыць сказаць, перш за ўсё, пра маштабнасць мастацкай задумы пісьменніка: асэнсаванне чалавечага жыцця ў кантэксце гісторыі. Гэта задача яднае беларускага празаіка з такімі класікамі сусветнай літаратуры, як А. Бальзак (эпапея «Чалавечая камедыя»), Т. Ман (раманы «Будэнброкі», «Чароўная гара» etc), У. Фолкнер (цыкл раманаў «Сага пра Йокнапатофу»), І. Андрыч («Мост на Дрыне», «Граўніцкая хроніка», «Пракляты двор» etc). Гэтыя пісьменнікі паўстаюць «інфарматарамі» пра нацыянальнае жыццё для астатняга свету.

Так, у творах А. Бальзака і Т. Мана ўсеахопна адлюстравана жыццё адпаведна французскага і нямецкага грамадства. У цэнтры твораў І. Андрыча – нацыянальнае жыццё ў працэсе гісторыі. Творы У. Фолкнера – скрупулёзнае даследаванне нацыянальнай гісторыі, заснаванае на грунтоўным вывучэнні чалавека, суб’екта гэтай гісторыі, яго характару, учынкаў, паводзін, душэўных памкненняў, урэшце, забабонаў, прымхаў, інстынктаў. Аналагічную задачу ставіў перад сабой і К. Чорны – даследаванне нацыянальнага характару праз аналіз такіх катэгорый, як бацькаўшчына, уласнасць, закон, сваяцтва і г.д.: «нарысаваць у мастацкіх вобразах гісторыю беларускага народа ад паншчыны і да нашых дзён...» Героі названых пісьменнікаў паўстаюць як носьбіты нацыянальнай псіхалогіі і свядомасці, уасабляюць пэўныя рысы нацыянальнага характару.

5.2.1 К. Чорны і літаратура “плыні свядомасці”

Істотная заслуга К. Чорнага – і ў значнай трансфармацыі мастацкай формы. Паказальна, што пісьменнік, якога А. Адамовіч назваў «найбольш беларускім па мове, быту, створаных характарах» [9, с. 8], пісьменнік, які працягваў традыцыю Я. Коласа на эпічнае, дакладнае ўзнаўленне рэчаіснасці, урэшце рэшт, пісьменнік, якога можна лічыць прадстаўніком нацыянальнага традыцыяналізму ў літаратуры, быў і найбольшым наватарам у галіне мастацкай формы.

Самыя значныя адкрыцці ў мастацтве слова заўсёды характарызуюцца мадэрнізацыяй эстэтычнай формы. Найбольш яскрава сказанае пацвярджае творчасць заснавальнікаў новай літаратурнай эпохі М. Пруста і Дж. Джойса, з імёнамі якіх звязаны кардынальны прарыў у галіне прыгожага пісьменства. Аб тым, што наша літаратура не засталася ўбаку ад названых працэсаў, сведчыць творчасць К. Чорнага. Паказальнымі ў гэтых адносінах з’яўляюцца апавяданні са зборнікаў «Пачуцці», раман «Сястра».

Мастацкія адкрыцці празаіка звязаны з абнаўленнем тэхнічнага арсеналу літаратуры, зменамі ў прынцыпах стварэння вобраза. Апошні будуецца шляхам разлажэння прадметаў, з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці на асобныя ўражанні, адчуванні, перажыванні. Письменнік звяртаецца да перадачы самых тонкіх, ледзь улоўных, няўстоўлівых чалавечых пачуццяў, пераменлівых настрояў, хуткага пераходу ад аднаго псіхічнага стану да другога.

У агульных рысах гэтая тэндэнцыя ў творчасці К. Чорнага супадала са зваротам мастацкай літаратуры ў асобе яе вядучых прадстаўнікоў да выяўлення падсвядомага, адкрытага З. Фрэйдам. Афэрмляецца новая форма пісьма, дзе рухомыя, ледзь улоўныя настроі і адчуванні атрымліваюць права на прапіску. Па сутнасці, дзеянне ў гэтых творах перанесена ва ўнутраную сферу, а знешнепадзейны план у агульнай плыні займае невялікае месца. Мастакоў цікавяць не столькі самі падзеі, колькі іх адбітак у свядомасці і псіхалогіі герояў. Можна сказаць, што творы М. Пруста, Дж. Джойса – гэта і ёсць сама свядомасць, «вызваленне свядомасці» (К. Юнг).

З'яўляецца новы тып псіхалагізму – непасрэднае выяўленне працэсу думак, разважанняў, пачуццяў, фіксацыя асобных момантаў душэўнага стану. Сутнасць названых навацый у літаратуры Х. Артэга-і-Гасэт бачыць у «змяненні перспектывы, пункту гледжання на старыя, манументальныя формы выяўлення псіхалогіі, што складала змест рамана, і скрупулёзнай ўвазе да мікрасвету пачуццяў, сацыяльных адносін і характараў» [10, с. 245]. Сярод прыёмаў, што выкарыстоўваюцца мастакамі, адзін з самых распаўсюджаных – прыём свабодных асацыяцый, апісанне ўнутранай паслядоўнай узаемазалежнасці разнастайных адчуванняў, меркаванняў. Письменнікі злучаюць аддаленыя ў часе ўспаміны, спалучаюць час лірычны з часам эпічным, перадаюць суіснаванне ў чалавечай свядомасці непасрэдных уражанняў і залежаў памяці.

Па сутнасці, гэта было працягам вялікай традыцыі мастацтва слова да усё больш глыбокага, дакладнага, падрабязнага спасціжэння мікракосму чалавека. Выключная ўвага надаецца феномену памяці, якая ўспрымаецца як своеасаблівы масіў, сховішча чалавечага мінулага, што мае самадастатковае значэнне. Самакаштоўным прадметам мастацкага выяўлення становяцца ўнутраныя перажыванні асобы, а не падзеі навакольнага жыцця. Дамінантай у стварэнні вобраза выступае самасвядомасць героя (раман «Сястра», апавяданні са зборніка «Пачуцці»). Мастакоў цікавяць не столькі самі падзеі, колькі іх адбітак у свядомасці і псіхалогіі герояў. Такая падрабязная фіксацыя асобных момантаў душэўнага стану герояў, зварот да выяўлення не толькі выразна акрэсленых думак і пачуццяў, але і ледзь улоўных, падсвядомых, былі працягам вялікай традыцыі мастацтва слова да ўсё больш глыбокага, дакладнага спасціжэння мікракосму чалавека. Чорнаўскі псіхалагізм – гэта нешта грандыёзнае, даводзіцца толькі здзіўляцца глыбіні спасціжэння письменнікам чалавечай душы. Письменнік шукаў найбольш прыдатныя шляхі выяўлення ўнутранага свету чалавека, і гэтыя пошукі прыводзілі яго да вельмі цікавых вынікаў. Аднак К. Чорны, у адрозненне ад

заходніх мадэрністаў (М. Пруст, В. Вулф), не займаецца філасофскім ці эстэтычным асэнсаваннем уласнай творчасці.

Пры ўсёй адрознасці знешніх акалічнасцяў жыцця і спецыфічнасці эстэтычных устаноў досыць відавочныя паралелі паміж творчасцю французскага пісьменніка М. Пруста (1871- 1922) і К. Чорнага. М. Пруст нарадзіўся ў заможнай сям'і, атрымаў выдатную адукацыю і г.д. Творчыя задачы М. Пруста былі чыста мастацкімі, літаратурнымі, эстэтычнымі. Досвед К. Чорнага іншы: паходжанне з «самага дна беларускага жыцця-быцця», моцны ўплыў сацыяльных фактараў на творчасць.

Тым не менш, можна вылучыць і агульнае. Па-першае, гэта склад натуры абодвух пісьменнікаў, што абумоўлівае пэўныя падыходы да жыцця, людзей, скіраванасць творчых інтарэсаў. Абодва прэзікі былі надзвычай тонкімі, ранімымі людзьмі, з абвостранай пачуццёвасцю. У сваім рамане «У пошуках страчанага часу» М. Пруст досыць шмат месца прысвяціў развянчанню жорсткасці, несправядлівасці, эгаізму. Скрызнай ідэяй творчасці К. Чорнага была ідэя чалавечнасці, сцвярджэнне спагадлівасці, дабрыні паміж людзьмі. Пісьменнік балюча ўспрымаў любыя захады ціску на чалавека, занябання яго пачуццяў. Адпаведна, самымі любімымі персанажамі К. Чорнага, «рупарамі аўтарскіх ідэй», з'яўляюцца Маня Ірмалевіч, «сястра» для герояў, Радзівон Цівунчык, «шчыры чалавечнасцю» (раман «Сястра»), Кравец («Трэцяе пакаленне») і інш.

Падабенства паміж К. Чорным і М. Прустам не толькі ў прынцыпах адлюстравання свядомасці, але і ў самой канцэпцыі: сцвярджэнні самакаштоўнасці чалавека, багацця і невычэрпнасці яго ўнутранага свету. Аднак, калі М. Пруст імкнуўся перадаць чытачу пэўны эмацыянальны настрой, перадаць адчуванне часу ў яго «чыстым выглядзе», своеасаблівае «прасвятленне», перажытае пісьменнікам, то К. Чорны ўвогуле захоплены адкрыццём чалавека, складанасцю яго ўнутранай арганізацыі. Да таго ж у беларускага прэзіка дадаваліся сацыяльныя фактары: усведамленне неабходнасці супрацьстаяць ціску на чалавека, імкненню ператварыць яго ў «вінцік», пазбавіць свабоды самавыяўлення, супрацьстаяць утылітарнаму і прагматычнаму погляду на чалавека. Падобныя матывы гучаць у рамане «Сястра», апавяданнях «Сцены», «Трагедыя майго настаўніка», «Справа Віктара Лукашэвіча».

Па-другое, М. Пруст з'яўляецца аўтарам арыгінальнай паэтычнай тэорыі, дзякуючы якой пісьменнік спадзяваўся пераадолець супярэчнасць паміж рэальнасцю і марай, стварыць з імгненнага адчуванняў, перажыванняў мастацкі твор. Філасофскія і эстэтычныя разважанні М. Пруста – неад'емная частка яго рамана. Французскага пісьменніка, як вядома, цікавіла праблема часу. Прэзіку належыць своеасаблівая тэорыя памяці, што адлюстравана ў структуры яго твора. Для М. Пруста, у адпаведнасці з ідэямі А. Бергсона, успрыманне нейкіх з'яў, рэчаў, прадметаў звязана з памяццю, з мінулым вопытам, бо кожнае ўспрыманне ёсць успамін. Даследчыкі лічаць знакаміты эпізод з пірожным мадлен ілюстрацыяй *duree* А. Бергсона, калі сучаснае,

мінулае і будучыня ўспрымаюцца як адно цэлае (дзеля справядлівасці трэба зазначыць, што М. Пруст адмаўляў уплыў А. Бергсона на сваю творчасць).

Такім чынам, раман французскага пісьменніка – гэта яшчэ і своеасаблівы паэтычны, філасофскі маніфест, адлюстраванне, выяўленне, вытлумачэнне працэсу творчасці. Сама ж творчасць, згодна М. Прусту, з'яўляецца цалкам ірацыянальнай, інтуітыўнай (праца М. Пруста, прысвечаная Ш. О. Сэнт-Бёву).

Для К. Чорнага актуальнымі былі іншыя праблемы. У яго творах адсутнічаюць філасофскія разважанні адносна прыроды мастацкай творчасці і г. д. Аднак той жа феномен памяці цікавіць і К. Чорнага. Але ў беларускага пісьменніка ён разглядаецца ў кантэксце праблемы чалавека ўвогуле, як адно з праяўленняў, сведчанняў складанасці ўнутранай арганізацыі чалавека. Тут можна ўгадаць эпізод з апавядання «Пачуцці» К. Чорнага, калі варане шчаўе выклікае літаральна буру ў пачуццях героя. Памяць вяртае яго ў мінулае, калі памерла сястра і таксама стаяў посуд з вараным зеллем. Герой да драбніц узгадвае свае тагачасныя адчуванні, думкі, жаданні, нават пахі. Мінулае і сучаснае зліваюцца ў адно цэлае. Падобны прыём досыць часта выкарыстоўваецца К. Чорным.

Такім чынам, у наяўнасці як відавочная паралель з бергсонаўска-прустаўскай канцэпцыяй часу (пра непарыўнасць часу), так і падабенства ў прынцыпах адлюстравання свядомасці чалавека. Памяць, успамін у М. Пруста і К. Чорнага не з'яўляюцца вынікам работы інтэлекта. Успамін, як правіла, носіць выпадковы характар, ён можа быць абумоўлены самымі рознымі знешнімі фактарамі. Нейкая асацыяцыя выклікае шквал пачуццёвых, эмацыянальных рэакцый. Вытлумачэнне гэтых рэакцый, эмоцый, імпульсаў, згодна М. Мамардашвілі, ёсць «пачатак індывідуалізацыі свету» [11, с. 157].

М. Пруст з'яўляецца адным з самых выдатных прадстаўнікоў літаратурнага імпрэсіянізму. Рысы імпрэсіяністычнай паэтыкі таксама адчувальныя ў мастацкім стылі К. Чорнага 20-х гадоў.

Падабенства паміж мастацкай практыкай французскага і беларускага пісьменніка і ў тым, што для абодвух актуальным было менавіта інтуітыўнае спасціжэнне рэчаіснасці (у творчасці К. Чорнага гэта тэндэнцыя найбольш выразна выяўлена ў 20-х гадах 20 стагоддзя).

Даследчыкі характарызуюць названыя працэсы як імкненне літаратуры да прасторавай формы. Так, Д. Фрэнк сутнасць эвалюцыі эстэтычнай формы сучаснага рамана тлумачыць на аснове аналагічных працэсаў у паэзіі: «Замест інстынктыўнага, непасрэднага суаднясення слоў і фрагментаў з прадметамі і падзеямі, абазначэннямі якіх яны з'яўляюцца, калі значэнне ўзнікае як вынік паслядоўных актаў знешняй рэфэрэнцыі, сучасная паэзія прапануе затрымаць гэты працэс знешняга ўпарадкавання, пакуль сістэма ўнутраных рэфэрэнцый не будзе ўсвядомлена як адзінае цэлае» [12, с. 203].

Мастацкія задачы, што імкнуўся сцвердзіць К. Чорны пры напісанні сваіх твораў, безумоўна, адрозніваліся ад творчых устаноў заходніх літаратараў.

М. Пруст жадаў данесці адчуванне часу ў яго чыстым выглядзе, перадаць каштоўнасць перажытых ім момантаў пераадолення часу праз духоўныя высілкі. Пісьменнік неаднойчы пісаў, што яго твор павінен «увасобіць форму, якая звычайна застаецца нябачнай, форму часу». М. Пруст адыходзіць ад лінейнай паслядоўнасці ў апісанні. Ён паказвае сваіх герояў у розныя перыяды іх жыцця, апускаючы вялікія часавыя прамежкі. Намаганні ж Дж. Джойса былі накіраваны на свядомую трансфармацыю раманнай формы (мастак імкнуўся стварыць сучасны эпас, дзе б прысутнасць аўтара амаль не адчувалася). Беларускі празаік у сваёй творчасці кіраваўся жаданнем перадаць багацце і разнастайнасць унутранага свету чалавека, сцвердзіць каштоўнасць любых, нават самых няўлоўных рухаў чалавечай свядомасці, сцвердзіць самакаштоўнасць чалавека ўвогуле.

Трэба сказаць, што беларускі пісьменнік кіраваўся не толькі творчымі задачамі. Да чыста мастацкіх у яго дадаваліся і сацыяльныя: сцвердзіць, насуперак набіраўшай моц тэндэнцыі уніфікацыі чалавека, ператварэння яго ў «вінцік», значнасць, складанасць чалавечай асобы. Гэтыя творчыя ўстаноўкі розных мастакоў прыводзілі да аднолькавых вынікаў – пашырэння выяўленчых магчымасцей прозы, навацый у галіне прынцыпаў і прыёмаў адлюстравання.

Такім чынам, пошукі заходніх літаратараў і К. Чорнага – тыпалагічна роднасныя з’явы. Пісьменнікі імкнуліся да пашырэння аб’ёму і формаў даследавання рэчаіснасці.

Навацыі К. Чорнага звязаны і са змяненнем структурнай ролі дыялогу, які дазваляе перадаць саму плынь жыцця, данесці яго шматстайнасць, цякучасць. Падобны падыход вылучаў і У. Фолкнера. Скрупулёзнае, падрабязнае ўзнаўленне гаворак герояў – імкненне пісьменнікаў да як мага больш поўнага пранікнення ў быццё. Падабенства паміж творамі амерыканскага і беларускага празаікаў – і ў лакальнасці, аўтаномнасці дзеяння. К. Чорны неаднойчы паўтараў, што яму ўсё жыццё хопіць апісваць свае родныя Цімкавічы і іх жыхароў. Аналагічныя прызнанні выказваў У. Фолкнер.

Мы можам сцвярджаць, што падобныя навацыі К. Чорнага былі вынікам яго натуральнага мастацкага развіцця, выражэннем унутраных духоўных запатрабаванняў. К. Чорны інтуіцыйна ўлоўліваў тэндэнцыі эвалюцыі сучаснай яму літаратуры. Падабенства з творамі названых заходніх пісьменнікаў тут тыпалагічнае.

Сказанае пацвярджае, што ў асобе К. Чорнага айчынная літаратура мае пісьменніка сусветнага (не пабаімся гэтага вызначэння) узроўню, мастака надзвычай чуйнага, адоранага, які інстынктыўна ўлоўліваў тыя тэндэнцыі, што вылучалі развіццё сучаснай яму сусветнай літаратуры. А ў многім і апярэджваў свой час.

Літаратура:

1 Адамовіч, А. Здалёк і зблізку / А. Адамовіч. – Мн. : Маст. літ., 1976. – 623 с.

2 Тычына, М. Кузьма Чорны / М. Тычына // Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей: у 4 кн. Кн. 3: 1917-1941 / І. С. Шпакоўскі [і інш.] – Мн. : Навука і тэхніка, 1994. – С. 353 – 392.

3 Тычына, М. Цана прароцтваў / М. Тычына // Кузьма Чорны. Выбраныя творы / уклад. і прадм. М. Тычына; камент. М. Тычына, Я. Янушкевіч. – Мн. : “Беллітфонд”, 2000. – С. 5 – 24.

4 Корань, Л. Цукровы пеўнік : Літ.-крыт. арт. / Л. Корань – Мн. : Маст.літ., 1996. – 286 с.

5 Стральцоў, М. Выбранае : Проза, паэзія, эсэ / М. Стральцоў; прадм. А. Адамовіча. – Мн. : Маст. літ., 1987. – 607 с.

6 Чыгрын, І. П. Крокі: Проза "Узвышша" . / І. Чыгрын. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – 144 с.

7 Бугаёў, Дз. Дасягнутае і страчанае / Дз. Бугаёў // Польша. – 1993. – № 4. – С.226 – 251.

8 Жураўлёў, В. П. На шляху духоўнага самасцвярджэння / В. Жураўлёў. – Мн. : Навука і тэхніка, 1995. – 160 с.

9 Адамовіч, А. Маштабнасць прозы / А. Адамовіч. – Мн. : Маст. літ., 1972. – 198 с.

10 Ортега-и-Гассет, Х. Дегуманізацыя іскусства / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : Радуга, 1991. – 586 с.

11 Мамардашвілі, М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвілі. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.

12 Френк, Д. Пространственная форма в современной литературе . / Д. Френк // Зарубежная эстетика и теория литературы 19-20 вв. / ред. П. К. Косиков. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – С. 216 – 260.